

FRANSIZ DEVRİM TARİHİNİN MİRASINI YENİDEN DÜŞÜNMEK¹

Ufuk Özcan

Devrimci şiarları, aklın kurucu prensipleri haline getirdiği kavramları ve yepyeni örgütlenme tarzlarıyla 1789 Fransız Devrimi, hiç kuşku yok ki, kendisinden sonraki bütün isyan ve devrim hareketlerini kimi zaman bilinçli, kimi zaman bilinçdışı olarak etkileyen bir model oluşturmuş, dünya tarihinde yepyeni bir çağır açmıştır. XIX. yüzyılın sınıf savaşları ve devrimleri, sosyalizm/anarşizm/feminizm gibi akımlar, Balkanlarda birbiri ardı sıra patlak veren saf ulusçu nitelikteki ayrılıkçı ayaklanmalar, pan siyasal hareketler; XX. yüzyılda ise liberal-meşrutiyetçi nitelikteki 1905 Rus Devrimi, 1906-7 İran Devrimi, 1908 Jöntürk İhtilali, hemen ardından sınıfsal niteliği daha belirgin olan 1910 Meksika ve 1917 Ekim Devrimleri, sınıfsal karakteri zayıf olan 1919-1923 Kemalist Devrim, 1949 Çin Devrimi, Büyük Savaş sonrasında neredeyse bütün Asya ve Afrika kıtasını kaplayan ulusal bağımsızlık savaşlarında aktif olarak rol oynayan önderler ve onların peşinde koşan kitleler bir şekilde hep Fransız devrimcilerini veya karşı-devrimcilerini örnek almışlardır. Öne çıkan figürler kâh Robespierre ya da Danton gibi bir devrimci öncüyü, kâh Fouché veya Bonaparte gibi reaksiyonerleri çağrıştırırlar. Eğer metafor uygun düşecekse , Lenin ve Mustafa Kemal'i Jakoben bir lidere, Zapata ve Mao'yu isyancı köylülüğe kılavuzluk eden birer enragés (öfkeli) liderine, Stalin'i Bonaparte'a, Sovyet Dışişleri Komiseri Molotov'u Talleyrand'a, kurulan "devrim mahkemeleri"nin Vişinski gibi tasfiyecilerle reislerini ise Fouché, Sieyès gibi karşı-devrimci hainlere benzetmek mümkündür. Ger-

¹ Bu makalenin daha kısa bir versiyonu *Mesele* dergisinde (Temmuz 2016, Sayı: 115) "Devrimi Savunmak Gerekir" başlığıyla yayınlanmıştır.

çi teşbihte hata olmaz ama aşırı indirgemeciliğe de izin vermemeli elbette.

Fransız Devrimi, Aydınlanma çığırının ardından “modernite” adını verdiğimiz ve son zamanlarda türlü yönleriyle, aşırılıklarıyla sorgulamaktan kaçınmadığımız evrensel olgunun cisimleşmiş hali, ana modeli ve zirvesidir. Fransız Devrimi, bütün temel modern “izm”lerin de asıl menbaı, uyarıcısı ve tahrikçisi olmuştur: Siyasal liberalizm, sosyalizm/kamuculuk/komünizm, nasyonalizm, solidarizm, popülizm, feminizm, Bonapartizm//otoritaryanizm/faşizm, konservatizm vb. Devrimin ulus, kamu, komün, cumhuriyet, meclis, halk, yurttaş, eşitlik, özgürlük, kardeşlik, laiklik, adalet gibi anahtar kavramları -çeşitli kombinasyonlarıyla- iki yüz yıl boyunca sarayların, mahkemelerin, idam sehpaalarının duvarlarında yankılanacaktır. Modernite, ağırlıklı olarak Fransız Devriminin terminolojisine referansla harekete geçen “devrimci özne”lerin eylemleriyle dünya tarihinin evrensel ölçekte yeniden biçimlenmesini sağlamıştır. Bu bakımdan Fransız Devrimi hakkında geniş bir sorgulama ve tartışma çabası olmaksızın moderniteyi anlamlandırmak pek mümkün değildir. Modernite tecrübesini, günümüz dünyasında insanlığın bu tecrübeden çıkardığı iyi-kötü dersleri, hayatımızda nelerin değiştiğini anlamaya çalışmak, böylesi bir gereklilik, söz konusu devrim süreci ve sonuçları hakkında tekrar düşünmemizi sağlayacak yeni tarihyazımı örneklerine başvurmaya itiyor bizleri. Eric Hazan’ın *Fransız Devrimi Tarihi* adlı kitabı, insanlık tarihinin belki de en sarsıcı olaylarından birini yeniden gündemimize taşıyor, üzerinde düşünmemizi sağlayacak nitelikte yeni bilgiler aktarıyor.² Kitabının mimarisini devrim sürecini belli başlı safhalarıyla sergilemek hedefi üzere kuran yazarın oldukça zahmetli bir arşiv çalışması yaptığı, devrimin öfkeli sözlere ve diyaloga dayalı kıvrımlarında dolaştığı, bunu yaparken mevcut klasik kaynakları da yeniden elden geçirdiği anlaşılıyor. Adeta bir keşiş titizliğiyle derlenen kitap, devrimin safhalarını kronolojiye bağlı bir tarihyazımı tekniğiyle 14 bölümde ele alıyor. Kitap ilk kez, *Une histoire de la Révolution française* (Paris, La Fabrique, 2012) başlığıyla yayımlanmış. Yazarın, pek çoğu Fransa ve Fransız tarihi odaklı çok sayıda çalışması olduğunu da hatırlatalım.

Eric Hazan, kitabının önsözünde, devrime ait olgulara mümkün olduğu kadar yer verdiğini ve bu olguların doğruluğuna yeterince özen gösterdiğini belirtmekle birlikte, devrim sürecine tarafsız yaklaştığı iddiasında değildir. Somut ve detaylı verilere yoğun bir biçimde dayanmakla birlikte, yorumlama ve analizden uzak klasik bir tarihyazımı örneği sunan yazar, günümüzde aşırı göreceliliğe ve alaycılığa meyilli olan genel geçer yaklaşımlara uyma yolunu tercih etmeyerek, devrim yıllarının heyecanını okura yansıtmak iste-

² Eric Hazan, *Fransız Devrimi Tarihi*, Fransızcadan çev. Nazlı Ceyhan Sümter, İstanbul, Say Yay., 2016.

diğini belirtiyor.³

Eski Rejimden Yeni Rejime Geçişte Sosyal Tablo

Yazar kitabın 1. bölümünü XVI. Louis Fransısa'nın genel bir sosyal tablosunu çizmeye ayırıyor. Egemen ve imtiyazlı konumda olan aristokrasi ve ruhban sınıflar, köylülük, imalatçı sermayedarlar, tüccarlar, zanaatkârlar ve entelektüel meslekler hakkında ilgi çekici bilgiler veriyor. 1780'lerin başlarında Fransız toplumunun sınıfsal pozisyonu derin bir çelişkiyi ortaya koymaktadır. Monarşist rejim altında işleyen bir çeşit parlamento olan Genel Meclis (États généraux), toplumun genel sınıfsal yapısını ve bu sınıfların güç dağılımını da belirli ölçüde yansıtmaktadır. Meclisi meydana getiren üç ana grup; aristokratlar, ruhban sınıfı ve bu iki ayrıcalıklı sınıf dışında kalan halk topluluğudur ("*tiers-état*"). "*Üçüncü Sınıf*" anlamına gelen ve üst sınıfların söyleminde bir hakaret tonlaması da barındıran *tiers-état*, ülkenin 28 milyonu bulan nüfusunun büyük bir çoğunluğunu, oldukça zayıf ve sembolik denilebilecek bir güçle temsil eder. Ancak bu terimin homojen bir sınıfa karşılık gelmediğini özellikle vurgulamak gerekir. Son derece farklı toplum kesitlerini kapsayan bu geniş halk topluluğu içinde en büyük kesimi köylülük oluşturur. Fransız Krallığının köylerde yaşayan 23 milyona yakın tebası vardır. Bunlar arasında refah düzeyi giderek yükselen, ama oldukça küçük bir zümre oluşturan bir köylülük katmanı da bulunmaktadır. Mülk sahibi köylülerin büyük bir kısmı ancak kendilerine yetecek kadar araziye sahiptir. Köylülük çok çeşitli vergilere tabidir. Kraliyete toprak vergisi, Kiliseye aşar vergisi, derebeyine beylik hakkı ödemek zorundadırlar. Toplumun geniş kesimlerinin sırtından büyük zenginliklere el koyan bu asalak sınıfların hak ve ayrıcalıklarının sınırı yoktur adeta. Feodal hakların genişletilerek muhafaza edilmeye çalışılması toplumun çeşitli kesimleri arasında tepkilerin yükselmesine yol açacaktır. Bir yandan aristokrasi, diğer yandan ruhban sınıf, büyük bir kayıtsızlık ve pişkinlikle "*tüm doğal güce, yetişen, hareket eden, nefes alan her şeye el uzatmıştır; balık bakımından bol nehirlere, fırında yanan ve yulaf ile arpadan oluşan zavallı ekmeği pişiren ateşe, buğday değirmenlerini döndüren rüzgâra, presten sızan şaraba, sebze bahçelerini ve tarlalarını harap etmek için ormanlardan veya çayırlardan çıkan aç hayvanlara.*"⁴ Doğal olarak köylülerde feodal haklara ve sınıflara karşı nefret birikimi oluşmuştur.

Diğer bir sınıfı oluşturan tüccarlar ve sermayedar imalatçılar daha çok Paris ve çevresini mesken tutmuşlardır. Hazan, bu kesimi "*burjuvazi*" terimiyle

³ Eric Hazan, a.g.e., s. 15.

⁴ A.g.e., s. 23.

anmayı tercih etmemektedir, ancak verdiği bilgilerden bu yeni sosyal zümrenin, oynadıkları sınıfsal rol ve konumları itibariyle yükselen yeni burjuva sınıfını temsil ettikleri aşikâr bir biçimde görülmektedir. Devrimden önceki on yıllarda hatırı sayılır bir ekonomik potansiyele erişen bu sınıf, Fransa'nın Amerika'daki ve dünyanın başka yerlerindeki sömürgeleriyle bağlantısı olan şehirlerde kıta-aşırı ticaret ilişkileri, imalatçılık ve siyah köle ticareti sayesinde giderek palazlanmaktadır. İmalat sanayii henüz İngiltere'deki ölçekte gelişmemiştir. Ama katı bir usta-çırak hiyerarşisine dayalı geleneksel lonca sisteminin sarsılması imalat sektörünün yapılanmasını da kolaylaştıracaktır. Gelişen imalat sektöründe çalışan işçiler hareket serbestliğinden, sınırlı seviyede bile olsa dikey sınıfsal hareketlilik imkanından, çalışma şartları itibariyle en temel haklardan yoksundur. “Şeker kamışı veya indigo tarlalarında çalıştırılan Cezayirli kölelerden veya zencilerden bir farkları yoktu.”⁵ İndigonun stratejik bir endüstriyel bitki olduğunu belirtelim. Bu bitki, I. Endüstri Devriminden 5000 yıl önce Uzak Doğu'da Çin ve Hindistan gibi ülkelerde fermentasyon yöntemiyle işlenerek boya maddesi haline getiriliyor ve tekstil sektörünün önemli bir unsurunu oluşturuyordu. Fransa'nın -tıpkı İngiltere gibi-, ucuz tekstil hammaddesi temini yoluna giderek sömürgecilik yolunu izlediği anlaşılmaktadır. Fransa'da imalat sektörünün sadece “bedava köle emeği” karşılığı şeker kamışı ve indigo üretimiyle ve bu maddelerin işlenmesiyle sınırlı olmadığı da belirtilmelidir -araştırma konusudur. Fransa'da ticari faaliyetleriyle öne çıkan şehirler arasında, Doğu Akdeniz limanlarıyla deniz ticareti yapan armatörleriyle ihracat alanında üstünlük sağlayan Marsilya özellikle dikkat çekiyordu. Paris'in itibarını sarsmak isteyen Jironenlerin de, Jakobenlere karşı hep Marsilya gibi güneydeki ticaret şehirlerinin çıkarlarını dile getirmeleri rastlantı olamazdı. Kuzeyde ise tekstil şehirleri hızla geliyordu.⁶ Gelişen bu burjuva sınıfın tek eksiği, makro ölçekte siyasal ilişkiler alanı üzerinde henüz bir nüfuz kuramamış, denetim sağlayamamış olmalarıydı. Bu sebeple, eski sınıf temsilcileriyle çıkar ayrılığı ve rekabet içine gireceklerdi ve bu da er ya da geç bir çıkar hesaplaşması/çatışması ortamını doğuracaktı. Burada hareketle denilebilir ki, Fransız Devrimi farklı toplum kesitleri arasında birikmiş çıkar farklılaşmalarıyla doğrudan ilgilidir ve aşağı sınıflar da mevcut çıkar çatışmalarına alet edilmiştir.

Gittikçe büyüyen işçi sınıfının yanı başında, genellikle üretken olmayan işlerde çalışan ya da çoğu zaman aylıklık yapan bir kesim daha vardı. Bunlar, pek çoğu sokaklarda yaşayan, günübirlik işlerle yetinmek zorunda kalan mülksüz insanlardı: Dilenciler, sokak çocukları, işsizler, hayat kadınları... Hepsi büyük bir çaresizlik ve sefalet manzarası göstermektedirler. Bu kesim

⁵ A.g.e., s. 28.

⁶ A.g.e., s. 26-27.

min bir yandan kendi yaşamsal çıkarlarını korumak için harekete ederken, diğer yandan mülk ve sermaye sahibi yeni sınıfların (özellikle de burjuvazinin) çıkarlarına uygun düşecek bir tutum sergiledikleri düşünülebilir. Zira, bu kesim hiçbir şekilde sömürgeciliğin asıl nesnesi olan kölelerin emek istismarına reaksiyon göstermedi, onlarla dayanışma içine girmedi.

Bütün bu toplum kesitlerinin dışında devrimin bütün aşamalarında çok önemli bir rol oynayacak olan bir kesim daha vardı. Bunlar “*liberal ve entellektüel meslekler*” grubunu oluşturuyorlardı. Grubun içinde avukatlar, yargıçlar, noterler, doktorlar, eğitimciler, düşük rütbeli kilise görevlileri, gazeteciler, siyaset yazarları ve katipler yer alıyordu. Asıl dertleri yeni rejimde kendi imtiyazlarını korumak olan bu kümeye mensup pek az kişi Fransa’nın sürmekte olan sömürgecilik faaliyetinden pay almayı reddetme eğilimindediler. Devrimin daha sonra Bonapartist bir darbeye kurban gitmesinde bu etkeni de göz önünde tutmakta yarar vardır. Çok daha sonra Marx’ın “*küçük burjuva*” (*petite bourgeoisie*) olarak nitelendireceği bu kesimin ve diğer toplum kesimlerinin Napoleon’a verecekleri destek, Fransa’nın yayılmacılıkta sınır tanımaz, kıtaaşırı bir askeri atılım içine girmesine yol açacaktı: Napoleon’un İngiltere ile giriştiği Waterloo savaşı, İngiltere’ye karşı uyguladığı Kıta Ablukası, Fransız ordularının İtalya dahil olmak üzere Avrupa’yı boydan istila etmesi, İngiltere’ye karşı Hindistan yolunu zorlamak üzere Rusya’ya savaş açması vb. -bütün bunların hepsi- Fransız Devriminin temel şiarlarını, en başta “*evrensel eşitlik*” ilkesini boşa çıkaracak nitelikteydi. Fransa’nın Afrikalı, Latin vb. köle tebası hariç, neredeyse bütün Fransız kamuoyunun Napoleon’un bu yayılmacı girişimlerine hararetle destek verdiğini ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Rusya’nın güneyini zorlayarak Hindistan’a ulaşmak ve İngiliz dünya egemenliğini ele geçirmek fikri⁷ Hitler’in ve ona bağlı Alman Genelkurmayının da ana motivasyonu olacaktır. Fransız ulusu gibi Alman ulusu da kendi ülkelerinin emperyal stratejilerine suç ortaklığı yapmışlardır.

Eric Hazan, Amerikan Devriminin Fransız Devrimi üzerindeki etkisini de hesaba katmaktadır. Devrimciler, devrimden önce Paris’te ilk Amerikan büyükelçisi olarak görev yapan Benjamin Franklin’in katkılarını çok şey borçludurlar. Franklin Amerikan Anayasasını tercüme ettirmiş ve Paris’te tanıtmıştır.

⁷ Nazi planı “*Lebensraum*” (doğal yaşam alanı) ve “*Drang Nach Osten* (Doğu’ya Doğru) stratejisini ifade etmektedir. Bu maksimal/majör hedefe ulaşmak için, önce ulusal çeper içindeki yabancı safraları (komünistler, Yahudiler, Çingeneler vd.) sıfıra kadar elimine etmek ve Alman işçi sınıfını ve köylülüğü (yani Volk’u) bir bütün olarak kendi saflarına dahil etmeleri gerekecekti.

Devrimci Barutu Ateşleyen Fitol

Devrimden hemen önceki dönemde kraliyet hazinesi neredeyse tamamen boşalmış durumdadır. Hazan, darboğaza düşen ekonomi hakkında ilgi çekici bir anekdot düşmektedir: Fransa, en büyük rakibi olan İngiltere'ye karşı Amerika'nın başlattığı Bağımsızlık Savaşına 2 milyar franklık yatırım yapmıştı. Aristokrasinin aşırı savurganlıkları da buna eklenince, borç miktarı üçe katlanmış, 1789 yılında 4,5 milyar frank gibi korkunç bir meblağa ulaşmıştı.⁸ Saray bu borçları kapatmak için yoksul halktan olağanüstü oranlarda vergi toplama yoluna gitmişti. Devlet tarafından ödenen emekli aylıklarına el konulmuş, ayrıca yoksul halkın üstüne yeni vergiler eklenmişti. Üst düzey din adamları ve soylular ise neredeyse hiçbir vergiye tabi tutulmuyorlardı.

Yaşanan hengame arasında Fransa'da merkezi otorite zayıflamaya başladı. Yasal, adli, bürokratik ve kısmen de politik görevler üstlenen "parlement"ler sahneye çıktı. Temsilcileri, gerektiğinde kraliyet gücüne karşı çıkmaktan çekinmiyordu. Haziran 1787'de Paris parlamenti Ulusal Meclisin toplanacağını duyurdu. Vergileri oylama yetkisi sadece Ulusal Meclise ait olmalıydı. Parlamentler yeni yasaları denetleme hakkına sahip olmak istediler. Parlemenin hakim olduğu kentlerde isyanlar patlak vermeye başlamıştı. Huzursuzluk kırlara ve kentlere yayılmıştı. Protestocular ile ordu arasında çatışmalar yaşandı. Burjuvalar da protestoculara destek veriyorlardı. Kendi aralarında biraraya gelerek "yurtsever parti" ya da "ulusal parti" adını verdikleri bir hizip meydana getirdiler. O zamana kadar çok az kullanılan "ulus" kelimesi artık devrimci bir anlam kazanıyordu. Ulusu eski sınıflar değil, halk sınıfları ve burjuvazi temsil ediyordu. Burjuvazi "Eski Rejim" (Ancien régime) kavramını da siyasal gündemin merkezine taşıyan sınıftı. Devrim hareketi meclislerde ve halk önünde siyasal söylevin rolünü güçlendirdi. Kilisenin geleneksel vaaz rolünü yeni aktörler, yeni siyasal hatipler üstlenmeye başladı. "Söylev siyasal bir eylem halini almıştı."⁹

1789 başlarında Ulusal Meclis açıldı. Meclis üç ana sınıfın tamamını temsil ediyordu. Üç sınıf bir araya gelmiş ve meclisin kurucu iradesi oluşmuştu. Krala karşı öfke güçlendi. Buna karşılık kral da maiyetindeki kişiler aracılığıyla meclis üzerinde baskı yapmaya girişti. Bu durum halkın isyan hareketine yönelmesini sağladı. Bastille Baskınına giden yol böylece açıldı. İsyen hareketinde her iki taraftan da çok sayıda kişi öldürüldü. Sokak savaşları tüm ülkeye hızla yayılacaktı. Bastille Baskını Fransız Devriminin en önemli olayıdır ve daha sonraki yüzyıllarda dünyadaki bütün devrimci ayaklanmalarda sembol haline gelmiştir. Fransız Devriminin *Meşrutiyet Devri (1789-*

⁸ Eric Hazan, a.g.e., s. 44.

⁹ A.g.e., s. 52.

1792) açılmıştı. Monarşi meşrutî usullerle devam ediyordu. Kral ve onunla bağlaşıklık olan sınıflar türlü entrikalar çevirerek, isyan dalgasını kanla bastırma yoluna giderek halktaki hoşnutsuzluğun giderek tırmanmasına yol açtı. Her yeni gelişmede gerilim sürekli nüksediyordu. Birçok yerde köylüler biraraya gelip imtiyazlı sınıfların aldıkları kararları protesto ettiler. Sömürücü sınıfların talep ettiği haksız vergileri ödemek istemek istemiyorlardı. Halkın beklentisi sadece bununla da sınırlı kalmayacaktı. Böylece “Batı Avrupa’da halk, ilk kez, Fransız Devriminden bu yana kendi örgütleri aracılığıyla ve kendi adına toplum gelişmelerinde etkili olmak istiyordu.”¹⁰

Çok geçmeden mecliste İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ve anayasa hakkında tartışmalar başladı. Bildirinin kapsamı son derece genişti ve Eski Rejim’in sonunu müjdeliyordu. Özünde şu fikir saklıydı: “Her türlü egemenlik ilkesi esasen milletin elindedir”, “hukuk genel iradenin ifadesidir”, “tüm yurttaşlar kamu haysiyetine, tüm halka açık yerlere ve kamu görevlerine eşit ölçüde uygundur.”¹¹ Bu sözler Eski Rejim ve onun temsilcileri için adeta bir ölüm fermanıydı. Sokaklarda, meclislerde “ulus”, “halk”, “cumhuriyet”, “genel irade”, “kamu”, “yurttaş”, “eşitlik” vb. parlak sloganları atarak, eski rejimi ve onunla bağlaşıklık eski sınıfları tasfiye etmek mümkün bir yol gibi gözüküyordu. Ancak sloganla yetinmeyip giyotinlerde çokça kafa kesip kan akıtarak genel tasfiyeyi başardıktan sonra, bütün bu sözlerin retorikten ibaret kaldığı görülecekti.

Bir Burjuva Devrimi mi?

Bu soru tarihçileri ikiye bölmüştür. Burjuva devrimi savunucuları arasında özellikle Marksistler bulunur. Devrimin yükselen sınıfı olan burjuvazi feodal devleti ortadan kaldırıp yerine kapitalizmi geçirmiştir. Yazar ise, Marksist bakışı üç sebep göstererek eleştiriye tabii tutuyor. Bu sebeplerden ilki burjuvazinin feodaliteyi yok etmemiş olmasıdır, feodalizme nihai darbeyi indiren burjuvazi değil, XVI. Louis’dur. Dolayısıyla yazara göre ikinci sebep burjuvazi devrimin lokomotifidir. Devrimci köylüler ve baldırı çıplaklar hem feodal monarşiye, hem de burjuvaziye karşı devrimci mücadelelerinde kararlı ve etkili olmuşlardır. Üçüncü sebep, devrim sırasında

¹⁰ “Yine, tarihin akışına yön vermeyi amaçlayan bu geniş halk kitlelerine kadar ulaşmaya çabalayan ve onlara bu topluma yeni bir biçim verme girişimlerinde yol göstericilik çabasında bulunan akımlar ortaya çıkmıştır. Hem bir yanda tarihe yön verme girişimlerinin açıklanması ve hem de geniş halk kitlelerine güçlerini tanıtmak çabası Batı’da yaygınlaşmıştır. Ve bu çabaların bir ürünü olarak Batı Avrupa ülkelerinde sosyoloji ortaya çıkmıştır.” Baykan Sezer, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, Kızılelma Yay., İstanbul, 2006, s. 220.

¹¹ Eric Hazan, a.g.e., s. 84.

“burjuva”, “burjuvazi” gibi kelimeler konuşmalarda, tartışmalarda, gazetelerde çok nadiren rastlanmaktadır. Hazan’ın gösterdiği bu gerekçeler yeterli olmaktan uzaktır.¹² Çünkü sosyal hayatın karmaşık ilişkileri içinde gerçekleşen yaşantılar hemen her zaman terim ve kavramları öncelerler. Aksi durumda, yaklaşık bin yıl süren feodal düzene XIX. yüzyıla kadar bir ad konmamış olması, böylesi bir düzenin hiç yaşanmamış olduğuna delalet edebilirdi.

1790’da Ulusal Meclis’te aristokrasinin ve ruhban sınıfının mülklerinin müsadere edilmesi konusu gündeme geldi. Bu sınıfların tüm mal varlıklarının ulusa ait olduğu hararetle dillendiriliyordu. Kilisenin mal varlıklarının kamulaştırılması toplumu ikiye bölmüş, devrim karşıtı eğilimleri güçlendirmişti. Devleti kiliseden ayırmak, onu dinsizleştirmek pratikte söz konusu değildi. Ancak hâlâ kilisenin elinde olan eğitim kurumlarının ve hastanelerin kamuya ait kılınması gerekiyordu.¹³ Jacobenlerin tartışmalarında ve söylevlerinde mülkiyet sorunu önemli bir veçheyi oluşturuyordu. Kamu mülkiyeti anlayışına dayanan Jakobenlere karşı çok geçmeden siyasal muhalefet reaksiyon verdi. Mecliste şöyle konuşuyordu Robespierre: *“Hayatı korumak için gerekli olan her şey tüm toplumun ortak malıdır, geriye kalan yalnızca bireysel mal olabilir ve tüccarların sanayisine terk edilebilir.”*¹⁴ Bu arada Fransa’nın çeşitli şehirlerinde bir “burjuva devrimi”ne ters düşecek nitelikte özel mülkiyet ihlalleri yaşanıyordu. Fırınlar, silolar, tersaneler, mahkeme ve belediye binaları, kışlalar, silah depoları yağmalanarak ele geçirilen her şey isyancılar arasında paylaştırılıyordu. Ayaklanmalar bazı ordu birliklerine de sirayet etti. Siyasi karışıklıklar o dereceye varmıştı ki, kral ve ailesi yurtdışına kaçma teşebbüsünde bulunmak zorunda kaldı. Monarşi karşıtı öfke had safhaya çıkmıştı. Cumhuriyet ve ulus fikri ateşli bir biçimde savunuluyordu.

Fransız Devriminin gölgede kalmış, yeterince tartışılmamış yönlerinden biri de Fransa’nın sömürgeler sorunuydu. Bu temel konu, Fransız Devrim Tarihi yazınında genel olarak karşılaştığımız bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Devrim tarihçisi Eric Hazan da bu temel soruna bütün bir kitabı boyunca oldukça az bir yer vermiştir.¹⁵ Halbuki sömürgelerde ortaya çıkan sorunlar Ulusal Mecliste uzun ve gürültülü tartışmaların konusu olmuştu. Dış faktör ve dinamiklerin Fransız Devrimi üzerindeki etkileri gerçekten uzun bir tartışmanın konusudur. Hazan da dış dinamiklere, özellikle de devrim esnasında gelişen dış savaş risklerine belirli ölçüde yer vermektedir. Çünkü devrim hareketi Avrupa’nın bütün köhnemiş hanedanları üzerinde bir soğuk düş etkisi yapmıştı. Fransa’nın neredeyse bütün bölgeleri iç

¹² A.g.e., s. 85.

¹³ A.g.e., s. 110.

¹⁴ A.g.e., s. 205.

¹⁵ A.g.e., s. 137-141.

karışıklıklara sahne olurken, Avrupa monarşileri kendi aralarında ittifaklar oluşturarak Fransa'nın devrimci uyanışını boğmaya çalışmak istediler. Böylece devrim, tıpkı 1871 Paris Komünü sırasında olduğu gibi, bir dış savaş ortamında sürüklendi. Jakobenlerin devrimci köylülerden meydana gelen dinamik bir Halk Ordusu kurmalarına da bu gelişme sebep olacaktı. *"Vatanın kurtuluşu güçlü bir tedbire bağlıdır: Savaş. Anayasayı sağlamlaştırmak, ulusal varlığımıza güçlendirmek için buna ihtiyaç vardır."*¹⁶

Devrimin başlangıç eşiği olan Bastille olayından üç yıl sonra, nihayet kraliyetin sonu gelmişti. Ocak 1793'te dış güçlerle ittifak yaptığı için kral XVI. Louis, Ekim 1793'te ise kraliçe Marie Antoinette vatan hainliği suçlamasıyla idam edildi. Böylece *Meşrutiyet Devri* kapanıp I. Cumhuriyet Devri (1792-1795) açıldı. Ancak kanlı olaylar bir türlü durulmuyordu. Eylül katliamlarından sonra feodal haklar kaldırıldı. Jakobenlerin kontrolü altında "devrimci diktatörlük" dönemine geçildi. *Terör Dönemi* olarak da anılacak olan 1793-1794 yılları arasında çok sayıda kişi devrim mahkemelerinde yargılandı, yaklaşık otuz-kırk bin kişi giyotinle idam edildi. Cumhuriyet idaresi merkezi denetimi ve ulusal birliği sağladı, dış tehditleri etkisiz hale getirdi. Ancak bu kez de Jirondenlerle Jakobenler arasında şiddetli bir rekabet ve düşmanlık baş gösterdi. Jakoben terör aygıtları bu kez Jirondenlerin tasfiyesi amacıyla çalışmaya başladı.

Jirondenler yargılandı ve idam edildiler. Devrim karşıtı ayaklanmalar büyük ölçüde bastırılmıştı. Kamu düzenini sağlama ve otoriteyi tesis etme çabaları aşırı merkezîyetçi yapıların ortaya çıkışını beraberinde getirdi. Devrim kurulları olağanüstü genişletilmiş yetkilerle donatıldı. Bu yıllarda Cumhuriyet hükümeti narh uygulamalarına girişti, ekmeğin fiyatı sabitlendi. Yine de devrimin bulanık suları bir türlü durulmuyordu. Halk Kurtuluş Komitesi, Eski Rejim'in elindeki bütün savaş araçlarına el koymuştu. Ardından devrimin Jakoben önderlerinden Marat bir suikast sonucu öldürüldü, öfkeli (enragés) hareketi etkinlik kazandı, bir dizi bölge ayaklanması gerçekleşti.

1793 tarihi bir açıdan daha önemli gelişmelere sahne oldu. "Hıristiyanlıktan arınma" yönünde güçlü bir eğilim ortaya çıktı ve Cumhuriyetin II. yılının "Kültürel Devrim"i gerçekleşti.¹⁷ Bir yandan ateistler, diğer yandan deistler

¹⁶ A.g.e., s. 153.

¹⁷ Fransız devrimcilerinin "kültür devrimi"nin benzerleri XX. yüzyılda Türkiye, Sovyetler Birliği, Çin gibi ülkelerde zoraki ve yasa dışı bir tarzda, devlet aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Öncü devrimcilerin yüksek hedeflerine ne kadar ulaştıkları tartışmalıdır. Çünkü "devlet güdümlü operasyon"un ardından daha yüz yıl bile geçmeden bastırılan "köhne gelenekler" bozmuş ve hastalıklı bir şekilde geri dönecektir. Sovyetler'in çöktüğü 1991 yılında, bir zamanlar dünyayı korkutan titreten Sovyet Kızıl Ordusunun geçit resmi yaptığı Kremlin Meydanında, elinde tuttuğu dev Ortodoks haçıyla patrik ve hempaları yürüyecektir.

ve panteistler laiklik ilkesine değişik yorumlar getirdiler. Aralarında çeşitli görüş ayrılıkları çıktı. Robespierre Hıristiyanlıktan arınma hareketine karşı çıkararak ılımlılar yanında yer aldı. Laiklik ilkesi Eski Rejim'in tortuları üzerinde yükseldi. İlahi sembolizmin ve Katolik inançların, beşeri sembolizm ve devrimci inançlarla yer değiştirdiğinin parlak örnekleri görüldü. *“Devrim kültleri Sağduyu Tapınaklarında kutlanıyordu ve ayinler ve pratikler bakımından geleneksel ibadetlerle olan benzerlikleri açıktı. Marat, Lepetier ve Chalier portreleri Katolik azizlerinkilerin, devrim renkleri de nefret edilesi rahiplerin siyah renginin yerini almıştı.”*¹⁸ Devrimin şehit düşmüş liderleri, bu saf beşeri figürler, Katolik Kilisesinin yerine geçirilen Sağduyu Tapınaklarının azizleri olarak ayin sembolleri haline getirildiler. Resimleri tapınakların duvarlarına asıldı. Bu laisist değişime *“Kültür Devrimi”* adını verdiler. Aslında pek de bir şey değişmemiş, sadece semboller yer değiştirmişti. Mazlum İsa'nın yerine Marat ve diğer devrim şehitleri geçmişti. Marat ölümünden sonra bir *“Devrim Şehidi”* olarak efsaneleşecekti.¹⁹ Devrim döneminin büyük ressamı David'in Marat konulu tablosu *“Mazlum İsa”* imgesini çağırır. Aynı David, yıllar sonra bir Saray ressamı olarak, beyaz atı üzerinde şahlanmış zalim Bonaparte'ın tablosunu ölümsüzleştirecektir. Devrim, an be an kendisini yemekte ve yediğini kusmaktadır adeta.

Yeni Başlangıçlara Doğru: Devrim Perdesinin Geçici Olarak Kapanışı

Sonraki dönemde de devrim makinesi öğütmeyi sürdürmüştür. Sıra, Cordelierler ile Dantoncuların yargılanmasına gelmişti. Giyotinler yine çalıştı. Hemen ardından çok önemli bir olay daha gerçekleşti. Doğu Hindistan Kumpanyası tasfiye edildi ve kölelik kaldırıldı. Ancak devrimin de enerjisi iyice tükenmeye yüz tutmuştu artık. 1794 yılının Temmuz ayı önemli bir kırılmayı, yeni bir eşiği daha ifade eder: Devrimin en zor anlarıdır, devrimci tutku katlaşıp kabuk bağlamıştır. Robespierre *“herkese ve her şeye karşı”* dir. Hızla gözden düşer. 9 Thermidor tarihinde devrimcilerin son bakiyesi de giyotine gönderilir. Sıcak Temmuz ayında, devrimin enerjisini tüketen karşı-devrimci bir felaket yaşanmıştır. Yeni bir terör dönemi başlamıştır ama bu kez devrim sahnesi kapanır. Thermidorcu tepki, 27 Temmuz 1794'te

¹⁸ Eric Hazan, a.g.e., s. 297.

¹⁹ Türkiye'de *“Devrim şehitleri ölümsüzdür”* mottosu da bir kısım solculara Fransız Devriminden esinle ve devrimin yolunu izleyen Che Guevara gibi maceracı liderlerin efsanevi hayat hikayelerinden alınan ilhamla musallat olmuştur. Şehitliğin, olağanüstü yüksek bir merteye olarak, muhafazakar-İslamcı kesimde olduğu gibi *“radikal sol”* da da yüceltilen bir değer olması söz konusu kesimlerin müşterek bir özelliği olarak görülebilir. Siyasal izmler şehitleri, gazileri bol olan bir toprağın hamisi mitolojik kültürüyle aynı hamur teknesinde yoğrulmuş gibi gözükmektedir.

Robespierre'in ve ona hala bağlılık gösteren devrimcilerin idamıyla, Terör Dönemi'nin kapanması sonucunu doğurur. Jakobenlerin içinde en fazla sertlik yanlısı olan Robespierre ve "hürriyetin istibdadını istiyoruz" paradoksal sözleriyle tarihe geçen Saint-Just'tür. Ancak devrimin otoriterleşmesinde ve yönetimin aşırı merkezileşmesinde büyük rol oynayan bu liderler sonunda kendi kazdıkları kuyuya düşeceklerdir.

Devrim tarihçileri "Thermidor" terimini devrimin ters bir akıntıya kapıldığı aşamasını adlandırmak için kullanırlar. Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim* adlı kitabında "Thermidor" terimini, Stalin'in bütün rakiplerini arındırarak diktatörlüğe doğru ilerlemesini belirtmek amacıyla, olumsuz bir anlamda kullanır. Devrim sonrası kurulan bürokratik rejime "*Sovyet Thermidoru*"²⁰ adını vermiştir.

Thermidor devresini, *Direktüvar hükümeti (1795-1799)* ve *Konsül hükümeti (1799-1804)* devirleri izleyecektir. Eric Hazan, bu devirlere kitabında hiç yer vermemiştir. Halbuki "Fransız burjuva devrimi"nin nihai kapanışı olarak Marksist literatürde Konsül idaresine geçiş tarihi gösterilir. Şu var ki, Fransız Devriminin ilkeleri 1804 tarihinde başlayan imparatorluk devrinde de canlı bir şekilde, kendi anavatanı dışında uzun bir süre etkisini göstermiştir. Önce Yunan Bağımsızlık savaşını, sonra bütün bir kıtayı, ardından dünyanın büyük bir bölümünü büyülemeyi sürdürmüştür.

Devrimin Sonuçları

İngiliz ve Amerikan devrimlerinden farklı olarak Fransız Devrimi her şeyden önce Kıta Avrupa'sında iki yüz sürecekte olan ulus-ötesi bir modernleşme sürecini başlatmıştır. Egemenliğin ulusa ait olduğu ilkesiyle beraber temsili ve teşrii yürütme/yönetim organları kıtanın birçok ülkesinde benimsenecek; Habsburg İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu ve Çarlık Rusyası gibi kadim devletlerde kurulu monarşilerin sarsılmasına ve çarpıcı siyasal gelişmelere yol açacaktır. Asla yıkılmaz olduğu düşünülen, egemenlik hakkını tanrıdan ya da a priori bir şekilde soydan/kandan aldığı iddia edilen hanedanların, mutlak monarşilerin yıkılabileceği inancını esinledi. Devrimin siyasal şiarlarıyla harekete geçen cumhuriyetçi, ulusçu ve devrimci merkezkaç güçler (Almanya ve Avusturya'da güçlenen işçi hareketi, Balkanlarda milliyetçi komitacılar, Rusya'da Narodnikler, Türkiye'de Jön Türkler vb.) bu imparatorlukların zayıflamasında ve yıkılmasında rol oynayacaklardır. Ulusçuluk, halkçılık ve cumhuriyetçilik ilkesi siyasal bir karakter kazanarak çok-uluslu imparatorlukların parçalanmasında etkili olacaktır. Böylece Asya

²⁰ Leon Troçki, *İhanete Uğrayan Devrim*, Çev. Ayla Ortaç, Köz Yay., İstanbul, 1980, s. 75-96.

sınırlarına dayanan devrim, neredeyse küresel bir etki çapına kavuşarak egemenlik anlayışını köktenci bir tarzda değiştirmiştir. Egemenlik, hanedan-saray-padişah-tanrı temeli yerine artık ulus ve yurttaşlık (“doğal ve beşeri hak ve ödevler”) temelinde tanımlanacaktır. Yeni kurulan pek çok ülkede parlamentolar, TBMM’de olduğu gibi, “Egemenlik Ulusundur” levhasıyla açılacaktır. Devrimin bir başka etkisi, modernleşme adı verilen karmaşık süreç kazandırdığı olağanüstü itkidir. Siyasetten hukuka, askerlikten eğitime kadar çok geniş bir alanda devrimin etkileri görülecektir. Aynı zamanda Fransız Devrimi, bağrında ortaya çıkan siyasal ideolojilerle, sayısız tutkulu izm’le zihinlerin ve yaşam tarzlarının yeni bir kalıba dökülmesini sağlamıştır. XX. yüzyılda kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Türkiye Cumhuriyeti, Çin Cumhuriyeti gibi yeni statükolar Fransız Devrimini model almışlardır. Bununla birlikte, dünyanın her yerinde pıtrak gibi gelişen devrimler, Fransa’da olduğu gibi, karşı-devrimlerle, aşırı merkezileşme ve otoriterleşme eğilimleriyle, dahili ve harici savaş ve çatışmalarla, bozgun ve yıkımlarla yaşanmıştır.

İtalyan yönetmenler Taviani Kardeşler’in 1993 yapımı Fiorile adlı bir filmi vardır. Filmin adı bugün artık kullanılmayan Fransız Cumhuriyet Takviminden seçilmiştir. Fransız Devriminden sonra, devrimin ilk yılı bir sıfır noktası, “milat” sayılarak, yeni bir takvim, Cumhuriyetçi Takvim oluşturulmuştur. Mayıs ayına karşılık gelen “floréal”, çiçeklerin açtığı aydır. Filmde, İtalyan halkı arasında bilinen bir Toskana efsanesi işlenmektedir. Taviani Kardeşler’in daha çocukken işitip etkilendikleri anlaşılan bu efsane bir ailenin içine girdikleri ihanet çemberi sonunda lanetlenişlerini, kötü yazgısını dile getirir. Toskanalı bir grup genç, paylaşamadıkları bir aşk uğruna (aynı kıza aşık olmuşlardır), “devrimi tüm kıtaya yaymak” bahanesiyle Toskana’yı işgal eden Fransız askerlerine ihanet ederler. Aşk ve ihanet teması filmin anlatısının merkezinde yer alır. Bu açıdan film, Katoliklere has, bir tür “günah çıkarma” işlemi olarak da okunabilir belki de. İhanetin ve günah çıkarmanın Türkiye’deki karşılığı ise, iki yüz yıllık modernlik tecrübesini (Cumhuriyetin kazanımlarını, sosyalizm talepleri de dahil olmak üzere) her veçhesiyle, mutlak bir biçimde reddetmek olmalı. Bu durumun şimdilerde gittikçe ağırlaşan sonuçlarını hep beraber yaşayıp görmekteyiz.

Sonuç Yerine

Tarihyazımının her türlüşününün bir öyküden, bir kurmacadan ibaret olduğu görüşünü kabul etsek bile, yaşanmış tarihin, kâh hayaletlerle dolu bir kabus olarak (korku felsefesi), kâh ibret almamız gereken birtakım vesikalar ve imgeler yığını olarak (sağaltıcı ve sağduyucu saplantı, statükoculuk, konformizm), kâh onu topyekün bir aşma beklentisi olarak (devrimcilik) bizleri

sürekli olarak dürtüp uyardığı ve tesiri altında bulundurduğu hakikatini kabullenmek durumundayız. Şunu da net bir biçimde söyleyebiliriz: Fransız Devrimini, onun model oluşturduğu diğer devrimleri ve bütün bu sancılı devrimlerin ana ilkelerini topyekün inkar etmek, insanlığın geleceğini karrartmak demektir. O yüzden devrimleri, özellikle de temsillerin büyük ölçüde ortadan kalktığı; mülksüzlerin, öfkeliilerin, ezilenlerin enerjilerinin saray/ mahkeme/hapishane duvarlarında aracısızca patladığı o tutkulu ve parlak anları halâ savunmalıyız. Halkı, ulusu, “genel irade”yi temsil etmek adına işlenen cinayetleri, doludizgin sömürüyü, otoriter kıyıcılığın her türlüünü ve karşı-devrimleri değil...